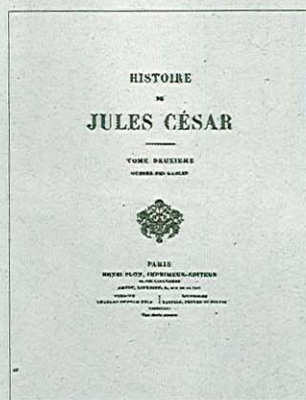

כעשר שנים לאחר שתפס לואי נפוליאון את השלטון בצרפת והכריז על עצמו כקיסר, כתב חיבור היסטורי שבו השווה את עצמו ליוליוס קיסר. החיבור קצר הצלחה אדירה בשעתו ותורגם גם לרוסית. זה כנראה הספר שרסקולניקוב, גיבור "החטא ועונשו", מציין באוזני החוקר המשטרתי כי שימש לו השראה לרצח שביצע

עטיפת ספרו של נפוליאון השלישי, "תולדות יוליוס קיסר"

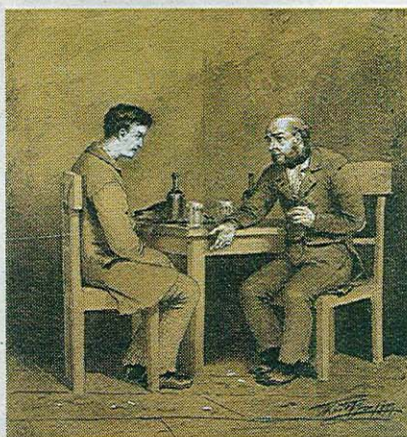
שנפוליאון השלישי ביקש להעביר באמצעו תו: בתקופת הרפובליקה היה לרומאים אמן בשליטתם, והם מסרו לידיהם את הסמכות והכוח לשלוט. האמון הזה התפוגג כתוצאה מן ההתנהלות הכושלת והמושחתת של העליית השלטת. ואילו בימינו, טען נפוליאון השלישי, העם (הצרפתי) שוב אינו רוחש אמן לכוח ולסמכות, וכמו כן המערכת הפוליטית כובלת את ידיו של השליט. בהעדר ריסון עצמי, וכשי רשויות המדינה אינן נהנות מסמכות מוסרית, מביא החופש המוחלט לאנוכיות מצד העלית, ולאי שקט מצד ההמון; המבנה הפוליטי הקיים מתנוון ואינו מסוגל לתפקד ולהיענות לאתגרי הזמן. במצב עניינים זה רק מדינאי-מנהיג, יחיד בדורו, הניחן בסגולות נדירות, יוכל להוציא לפועל את השינויים העמוקים הנחוצים לתיקון החברה והמדינה. מדינאים-מנהיגים כאלה היו בשעתם יוליוס קיסר, קרל הגדול ונפוליאון בר נפרטה - ואין צורך לומר שהוא, הקיסר נפוליאון השלישי, שייך את עצמו לגלריה הנכבדה הזאת. המדינאים יחיד הסגולה האלה הגשימו בתקופת זמן קצרה שינויים שבדרך הרגילה היו נדרשים להם מאות שנים. הראיה לגדרי לתם היא העובדה שמפעלם המשיך להתקיים דורות אחריהם. מאושרים הם בני האדם, כתב הקיסר בהקדמתו, שהלכו אחרי יחיד הסגולה "העליונים", ואומללים הם מי שמיאנו ללכת אחריהם; הם דומים ליהודים שסירבו לקבל את בשרותו של ישו.

דומה שלא רבים טרחו לקרוא את שני הכרכים של "תולדות יוליוס קיסר" במלואם. הרוב הסתפקו בהקדמה, ונראה שגם דוסטויבסקי, וממילא גיבורו רסקולניקוב, לא קראו את אותו ספר מסוים שמציין רסקולניקוב ב"החטא ועונשו" מתחילתו ועד סופו, אלא הסתפקו בקריאת ההקדמה, ואולי אפילו הסתפקו במה שלמדו על הספר מן הפולמוס שעורר בעיתונות הרוסית. שכן הספר, ובעיקר ההקדמה, תוארו בעיתונות הרוסית כ"תמצית הבונפרטיזם" ומבקרית רחו את הרעיון כי "אישים גדולים", שאינם "בני תמותה רגילים", מסוגלים לעצב את ההיסטוריה האנושית, ושכביכול בני אדם "רגילים" מחויבים לציית להם, שעה שלמעשה מדובר ברופי שררה שלוחי-ידן.

ראיה לכך שהפולמוס הציבורי הזה היה מוכר היטב לדוסטויבסקי היא העובדה שהחוקר המשטרתי פורפירי נראה כמעט מצטט ב"החטא ועונשו" מתוך מאמר על המבקרים האנגלים ודעתם על חיבוריו של נפוליאון השלישי, שהופיע בגיליון מספר 65 של כתב העת "הקול"

לה "פרויקט רוביקון". כלומר, חציית הרוביקון בשנת 49 לפנה"ס עמדה לנגד עיניו של הקיסר הצרפתי כמופת וכצירוף להפיכה שעמד בראש. שני המאורעות - עלייתו של יוליוס קיסר על רומא ותפיסת השלטון בלא שפיכות דמים - היו בעיני נפוליאון השלישי דוגמה לסיכון שיכול לקבל עליו רק מנהיג יחיד סגולה ונועז, "אדם עליון" כדבריו. והסיכון הזה משנה לא רק את גורלו של המנהיג, אלא את פני ההיסטוריה כולה. את ההימור הגדול של יוליוס קיסר תיאר נפוליאון השלישי בספרו לא כניסיון לשמר עבר מפואר שנמוג, אלא כשאיפה ללכת לקראת עתיד לא ידוע. כך עשה לדעתו גם נפוליאון בונפרטה, וכך עשה הוא כששם קץ לרפובליקה וכונן את הקיסרות הצרפתית השנייה.

לצורך כתיבת הספר בן שני הכרכים נעזר נפוליאון השלישי במלומד הצרפתי לואי פרדי-נאן אלפרד מורי (Maurry), היסטוריון בעל שם שחקר את תולדות העת העתיקה וימי הביניים. מורי (1817-1892) היה גם מחלוצי המחקר של התת-מורד והחלומות. ספרו "השינה והחלומות" (Le Sommeil et les rêves) הופיע בשנת 1861, הרבה לפני "פשר החלומות" של פרויד. "תולדותיו של יוליוס קיסר" לא היה החיבור היחיד פרי עטו של הקיסר הצרפתי. הוא פירסם מאמרים (הרבה מהם בעילום שם) וכמה חיבורים, שבהם הציג את רעיונותיו הפוליטיים והצבאיים: ב-1832 פירסם את החיבור "הרהורים פוליטיים" (Réveries politiques), ובשנת

איור ל"החטא ועונשו". אילו "רעיונות מוזרים" הניעו את דוסטויבסקי לכתוב

1844 את "ביעור העוני". ואולם, החשוב בספריו היה "רעיונות נפוליאוניים", שראה אור בשנת 1839, נדפס בכמה מהדורות, נמכר בכחצי מ"י ליון עותקים ותורגם לשש שפות. בחיבור הזה נתן לואי נפוליאון ביטוי לפרוגרמה הפוליטית שלו.

והנה, כעשר שנים אחרי שנהפך מנשיא הרפובליקה השנייה, כהונה שנבחר אליה בשנת 1848, לקיסר של "האימפריה השנייה" (בדצמבר 1852), התיישב נפוליאון השלישי לכתוב גם את אותה ביוגרפיה של יוליוס קיסר, שבה התכוון כאמור להצדיק את ההפיכה שחולל. בהקדמה לספר מוצג האני מאמין שלו כהיסטוריון: הוא מחויב ל"אמת ההיסטורית", שהיא "חובה קדושה", אם כי מבקרים הצביעו על כמה אי-דיוקים בחיבורו. גם לא ברור עד כמה היה החיבור מקורי.

העניין בספר התעורר, כאמור, בשל המסר

8- בספטמבר 1865 שלח הסופר פיודור מיכאילוביץ' דוסטויבסקי מכתב למיכאיל ניקיפורוביץ' קטקוב (Katkov), המוציא לאור של "הידיעון הרוסי" (Russkij vestnik), ירחון ספרותי-פוליטי שמרני שראה אור בפטרבורג. דוסטויבסקי מספר למיכאיל שהוא כותב סיפור ארוך, שיש בו גיבור שמחליט לרצוח זקנה בהשפעת "רעיונות מוזרים" ו"לא מוגמרים" "המסתובבים באוויר". הסיפור הארוך הזה התפתח לימים לרומאן, "החטא ועונשו", שנדפס בהמשכים באותו ירחון מינואר עד דצמבר 1866.

באחת הסצינות ברומאן מספר החוקר המשטרתי, פורפירי פטרוביץ', לרסקולניקוב, גיבור הרומאן, שהיה לו העונג לקרוא את המאמר "על הפשע" שכתב רסקולניקוב, ושהתפרסם בעיתון "דבר התקופה". עוד מוסיף החוקר המשטרתי, שהוא מצא עניין בעיקר ברעיון שישנם כביכול בני אדם מטיימים העומרים מעל לחוק והוכאים לעולל פשעים. רסקולניקוב מופתע: הוא כלל לא ידע שהמאמר, שבו ניתח את "מצבו הפסיכולוגי של הפושע לאורך כל מהלך הפשע", ראה אור, ומסביר שאת המאמר כתב "על אודות ספר מסוים".

אילו "רעיונות מוזרים" הניעו את דוסטויבסקי לכתוב את "החטא ועונשו", ואיזה ספר גרם לגיבורו של הרומאן, רסקולניקוב, לכתוב את המאמר "על הפשע", ולהפנים את הרעיונות שבספר עד כדי כך שהלך בסופו של דבר לרצוח במו ידיו?

הספר הזה, שאינו מוזכר במפורש ב"החטא ועונשו", והשפיע כל כך על רסקולניקוב, הוא כנראה חיבור בשני כרכים ושמו "תולדותיו של יוליוס קיסר" (Histoire de Jules César), שמחברו היה לא אחר מאשר הקיסר הצרפתי נפוליאון השלישי. הספר ראה אור בצרפת בין השנים 1862-1866. תרגום לרוסית של החלק הראשון הופיע בפטרבורג באפריל 1865 ושנה לאחר מכן התפרסם החלק השני. רסקולניקוב מספר שאת מאמרו "על הפשע" כתב בקיץ 1865, כלומר, סמוך להופעת התרגום של הכרך הראשון. ואולם, אם אמנם הספר שאת שמו אינו מוזכר במפורש הוא אותו ספר על יוליוס קיסר, נראה שקרא רק את ההקדמה ובוודאי לא את הספר כולו, שכן מאמרו נכתב לפני שהופיע החלק השני. ההקדמה שכתב נפוליאון השלישי, קיסר צרפת, ודאג שתתורגם לעשר שפות, נדפסה בעיתונות הרוסית במארכ 1865 והציחה יכוח עד סניב השאלה אם גיבורים היסטוריים ראשיים לעומד מעל לערכי המוסר המקובלים, ולהישפט אך ורק לפי מידת הצלחתם.

ואמנם, נפוליאון בונפרטה הוא הדוגמה המרכזית שמביא רסקולניקוב ב"החטא ועונשו" לאישיות המחוללת היסטוריה ומרשה לעצמה לעולל פשעים ומתנהגת כאילו היא "עומדת מעל לחוקי המוסר". רסקולניקוב בחר בו כדוגמה לא רק בשל מקומו של נפוליאון בהיסטוריה של רוסיה, אלא גם מפני שמחבר "תולדותיו של יוליוס קיסר" היה נפוליאון השלישי, אחיינו של נפוליאון בונפרטה.

את ההערכה שרחש נפוליאון השלישי ליוליוס קיסר אפשר ללמוד מהעובדה שלאחר שנבחר לנשיא הרפובליקה הצרפתית השנייה, חולל, בדומה ליוליוס קיסר, הפיכה שלטונית ב-18 בברומייר 1851, שבה הכריז על עצמו כקיסר הקיסרות הצרפתית השנייה, ואף קרא

אמונה כזאת, כתב נפוליאון השלישי, היא אינסטינקט ולא תוצר של תכנון מראש. יוליוס קיסר, טען, לא כילכל את צעדיו לפי תוכנית קבועה מראש, אלא פעל בתגובה על אירור עים כדי שיוכל להוציא לפועל את השינויים המבניים העמוקים שיצילו את הרפובליקה ממחרסיה מבפנים ומאויביה מבחוץ ולהצעה את הציוויליזציה קדימה.

מה בהקדמה שכתב הקיסר הצרפתי לספרו עורר אפוא את דוסטויבסקי לשים בפיו של רסקולניקוב את הרעיון שהחברה נחלקת לאנשים "רגילים" ו"מיוחדים", ושל אנשים המיוחדים "יש זכות לבצע פשעים ולעבור על החוק בכל מיני דרכים", ולכן אין לשפוט אותם לפי אמות המידה המקובלות? האומנם אפשר היה ללמוד מספרו של נפוליאון השלישי את מה שטוען רסקולניקוב, כי "כל קובעי החוקים ומכונני האנושות [...] כולם עד אחד היו פושעים; ויש לכך לפחות סיבה אחת פשוטה: בהציגם כל חוק חדש כבר הפירו, על-ידי עצם הפעולה הזאת שלהם, את החוק העתיק, שזכה מצד החברה ליחס של כבוד וקדושה" ("החטא ועונשו", בתרגום פטר קריקסונוב, הוצאת ידיעות אחרונות, 1995). מעניין שדור סטויבסקי שם בפיו של גיבורו, כדוגמה לגיבורים "מחוללי היסטוריה" - ולכן "פושעים" - את נפוליאון בונפרטה ולא שליטים רוסים כאיבן האיום, פטר הגדול, או קתרינה הגדולה. בכל מקרה, רסקולניקוב מודע לכך שרצח של מלווה בריבית וקנה אינו דומה להרג שהוא תור צאה מהפכה, או ממסע מלחמה, ולכן הוא טוען שלא הרג אדם אלא "הרגתי עיקרון".

אלא שנפוליאון השלישי לא טען, לא בהקדמה לספרו, ולא בספר עצמו, ש"גיבור" היסטורי כמו יוליוס קיסר פטור משפוט מוסרי על מעשיו. אדרבה, לדעתו "מוסריותו" של קיסר באה לידי ביטוי בכך שלא כבש את גאליה כדי לשדרר לעצמו את אוצרותיה, או להרחיב את גבולות האימפריה לתועלתו האישית, וכשמימש את הבטחותיו הוא גם לא נקם באויביו. נפוליאון השלישי גם לא טען שאין לשפוט אדם כזה לפי אמות המידה המוסריות המקובלות, ולא הצדיק שפיכות דמים, כפי שטוען רסקולניקוב. להפך: נפוליאון השלישי מצטט בהקדמה ל"תולדות יוליוס קיסר" מדבר רי נפוליאון בונפרטה בעת גלותו בסנטה-הלנה כי הרבה דם יישפך באירופה ברורות הבאים משום שלא הצליח לממש את שליחותו: "כמה מאבקים, כמה דם, כמה שנים יידרשו כדי להגשים את הטוב שהיה בכוונתי להביא למין האנושי".

אם רסקולניקוב היה קורא את ספרו של הקיסר הצרפתי, וגם קורא בהירות את ההקדמה, היה מוצא כי לאמיתו של דבר לא דק יוליוס קיסר היה גיבורו של הקיסר נפוליאון השלישי, אלא גם הקיסר אוגוסטוס, שהשלים את מה שיוליוס קיסר לא סיים וכונן מחדש את רומא על עקרונות חדשים כדי להבטיח שלטון יציב ויעיל וחברה הבנויה על עקרונות חדשים. הוא היה לומד שנפוליאון השלישי היה בעיני עצמו יוליוס קיסר ואוגוסטוס כאחד.

נפוליאון השלישי היה שליט שנוי במחלוקת, והשאיר אחריו מורשת שנויה במחלוקת. דוסטויבסקי מתאר אותו ב"רשימות חורף" על רשמי קיץ" כמי שירר "כמו משמים" לתת לבורגנות הצרפתית, שנפטרה מאויביה מבית, גלולות ותפארת כיוליוס קיסר שהעניק גלולות ותפארת לרומא. אבל דומה כי לאף אחד מהחייבורים ההיסטוריים הרבים שנכתבו על יוליוס קיסר לא היתה השפעה כזו שהיתה לספרו של הקיסר נפוליאון השלישי, וגם הוא עצמו לא ידע שספרו תרם במהוהו לכתובת "החטא ועונשו". אחד הדוממנים הגדולים של האנושות.

נפוליאון השלישי, ציור מאת פרנץ קסאור וינטרהלטר

מספרו של מונטסקייה, "עיונים בסיבות לגדור לתם ולשקיעתם של הרומאים" (1734), שבו מתואר "הגיבור בהיסטוריה" ככפוף ל"גורמים אובייקטיביים", ושהמאורעות ההיסטוריים אינם תוצר של מקריות או של המזל, אלא של "הגורמים האובייקטיביים". כך לדוגמה כתב נפוליאון השלישי שמדינה אינה נחרבת בשל תבוסה בקרב מסוים, אלא בגלל גורמיה העומק שהביאו לתבוסה הזאת.

מיהו אפוא "הגיבור ההיסטורי" לפי נפוליאון השלישי? - הוא מי שמתעלה מעל הפוליטיקאים והמדינאים בני דורו ביכולתו הנדירה להבין את טיבו של מבנה המערכת השלטונית הקיימת, להכיר בחולשותיה, לדעת מהו השינוי שצריך לחולל ולפעול בתעוזה ובנחישות כדי לכונן מבנה שלטוני חדש שיאריך ימים אחרי. "הגיבור ההיסטורי" מחונן ביכולת לזהות את הרגע הנכון לפעול. בעת שחצה נפוליאון בונפרטה את האלפים לאיטליה, בשנת 1796, הוא לא תכנן להיות לקיסר צרפת, ממש כפי שיוליוס קיסר לא תכנן להיות לשליט יחיד בעת שיצא למלחמת גאליה. כך ביקש נפוליאון השלישי לשכנע את קוראיו שגם הוא לא תכנן שבחירתו לנשיא הרפובליקה השנייה תוליד להכתרתו לקיסר האימפריה השנייה. כי המאורעות הם אלה המניעים את המנהיג מחולל השינוי לפעול, וסגולותיו האישיות הנדירות הן אלה המעניקות לו את העזו להאמין בגניוס שלו ובשליחותו.

מסנת 1865. נכתב בו כי נפוליאון השלישי טען שסימן ההיכר של "האישיות הגדולה" הוא ההצלחה - ולא התוכן של ההצלחה. ואמנם, ב"החטא ועונשו" ביקש דוסטויבסקי לדחות את הרעיון כי "אישיות גדולה" רשאית לעמוד מעל לכללי המוסר.

הד אפשרי נוסף לפולמוס הרוסי שהתערר רר כנראה סביב חיבורו של נפוליאון השלישי מצוי ברומאן של טולסטוי, "מלחמה ושלום", שכתבתו החלה באביב 1863 ושראה אור במרץ 1869 ופרקי "1805" שלו פורסמו, אגב, באותה שנת 1866 ובאותו כתב העת, לצד "החטא ועונשו". והנה ברומאן שלו דחה טולסטוי על הסף את הרעיון שרצונו של "הגיבור ההיסטורי" עשוי לשנות את המאורעות הגדולים בהיסטוריה. לדעת טולסטוי, נפוליאון לא היה אלא "החומר האפסי ביד היוצר של ההיסטוריה", וכמוהו גם נפוליאון השלישי (ומי כאן אפשר להסיק ש"גיבורים" אינם נושאים באחריות כלשהי לשפיכות הדמים שהביאו המאורעות שהתרחשו).

כאן גם ראוי להזכיר כי "תולדות יוליוס קיסר" ראה אור כעשר שנים אחרי הופעת ספרו של תומס קרלייל "גיבורים והערצת גיבורים" (Heroes and Hero-Worship and the Heroic in History, 1841), שתורגם לרוסית בשנת 1856, כעשר שנים לפני תרגום ספרו של נפוליאון השלישי. קרוב לוודאי שנפוליאון השלישי קרא את קרלייל, אבל בה בעת גם למד